

Φελόνιο από κοσμικό κέντημα κρητικής κεντητικής τέχνης (18ος αι.) Από τη συλλογή του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας

Η δωρεά υφασμάτων¹, μεμονωμένων ενδυμάτων, ακόμη και ολόκληρων τοπικών, νυφικών κυρίως, ενδυμασιών στην εκκλησία², με αντάλλαγμα τη μεταθανάτια μνημόνευση των κατόχων τους για την ανάπαυση της ψυχής τους, καθώς και η εκ νέου χρήση τους ως πρώτης ύλης για την κατασκευή ιερατικών αμφίων³ καταγράφονται συχνά σε σχετικές μοναστηριακές και εκκλησιαστικές πηγές⁴. Η παραπάνω πρακτική σχετίζεται με τις λαϊκές θρησκευτικές αντιλήψεις και δοξασίες⁵ και εντάσσεται σε μια γενικότερη αφιερωτική πρακτική, ένα σχήμα προσφοράς-αντίδοσης⁶, που δεν περιλαμβάνει μόνο δωρεά ενδυμάτων αλλά και εκκλησιαστικών σκευών⁷, βιβλίων, κ.ά.

Κατ' αυτόν τον τρόπο εξηγείται η ύπαρξη σε μουσειακές συλλογές⁸ μιας λιγότερο γνωστής κα-

---

1. Για το δώρο ως «ολικό κοινωνικό φαινόμενο», βλ. M. Mauss, *Το Δώρο. Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες* (Μετάφραση Α. Παπασταματοπούλου-Παραδέλλη), Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1979.

2. Ι. Παπαντωνίου, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά* 1 (1978), σ. 49, σημ. 1.

3. Βλ. Α. Παπαδιαμάντης, *Άπαντα* (επιμ.: Γ. Βαλέτας), Β', Αθήνα 1954, σ. 264, όπου στο διήγημα «Γλυκοφιλούσα» καταγράφεται αφιερωτική πρακτική δωρεάς νυφικής ενδυμασίας για την ανάπαυση της ψυχής της κατόχου της, ενώ, παράλληλα, περιγράφεται και η αλλαγή στη χρήση ενός ενδύματος με τη μετατροπή του από κοσμικό σε ιερατικό ένδυμα.

4. Ε. Φραγκάκι, *Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης. Η γυναικεία φορεσιά*, Αθήνα 1960, σ. 56, σημ. 1.

5. Μ.Γ. Βαρβούνης, «Σημειώματα για την Ι. Μονή της Παναγίας του Βροντά», *Γρηγόριος ο Παλαμάς 779* (1999), σ. 597-660. Πρβλ. του ίδιου, «Οι σχέσεις Σάμου και Πάτμου (16ος-19ος αι.). Από την ιστορική πραγματικότητα στην παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά», *Πρακτικά 10^ο Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 81-102, και «Σαμιακές ειδήσεις από τη βιβλιοθήκη της Ι. Μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου», *Πρακτικά ΚΑ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 75-110.

6. Μ.Α. Αλεξιάδης, «Do ut des», *Δωδώνη* 16: 1 (1987), σ. 259.

7. Μ.Γ. Βαρβούνης, «Η παραδοσιακή αφιερωτική πρακτική στη Σάμο: Παρατηρήσεις με βάση τα Βιβλία Αφιερωμάτων του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Σάμου», *Σαμιακές Μελέτες* 1 (1993-1994), σ. 77. Του ίδιου, *Ενοριακοί ναοί και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά. Η περίπτωση του Αγίου Νικολάου Σάμου και η λαογραφική ανάγνωση ενός θεσσαλικού χειρογράφου*, Αθήνα 1995.

8. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ιερατικά ενδύματα, που προέρχονται από τη συρραφή υφασμάτων

36 | τηγορίας ιερατικών ενδυμάτων από μεταποίηση υφασμάτων με κοσμικό κέντημα. Τα υφάσματα αυτά στην αρχική τους χρήση είτε χρησιμοποιήθηκαν για τον στολισμό του σπιτιού είτε για την κατασκευή ενός ενδύματος. Γι' αυτόν τον λόγο, τα άμφια από μεταποίηση κοσμικού κεντήματος, εξαιτίας της υλικότητάς τους⁹, αποτελούν εξαιρετικό παράδειγμα μελέτης της «ζωής» των αντικειμένων του υλικού πολιτισμού με βάση το θεωρητικό μοντέλο των A. Appadurai και I. Kopytoff¹⁰, των τρόπων δηλαδή με τους οποίους αποκτούν νέες σημασίες μέσα από διαδοχικές αναπλαισιώσεις¹¹, μέσα από τις σχέσεις τους με άλλα αντικείμενα ή με ανθρώπους¹². Με βάση το παράδειγμα του φελόνιου της συλλογής του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας θα επιχειρήσουμε να αποκρυπτογραφήσουμε τις «διαδρομές» του υφάσματος του φελόνιου μελετώντας και αναλύοντας τα τεχνικά του χαρακτηριστικά (μορφή, κοπή, διακόσμηση) σε απόλυτη σύνδεση με το πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο γεννήθηκε και σε συνδυασμό με τις διαφορετικές χρήσεις (λειτουργικές και συμβολικές) που απέκτησε από τη στιγμή της «γέννησής» του έως και τη στιγμή της ενσωμάτωσής του στη μουσειακή συλλογή.

Το φελόνιο του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας (αρ. εισ. 13.618)

Στο Μητρώο Εισαγωγής του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας του Λυκείου των Ελληνίδων¹³ δεν διασώζονται στοιχεία για το πότε έγινε η εισαγωγή του φελόνιου¹⁴ (εικ. 1) στη

κομματιών διακοσμημένων με κοσμικό κέντημα, διασώζονται στις ενδυματολογικές συλλογές του Μουσείου Μπενάκη (φελόνιο, ΕΕ. 6687, Κρήτη, αρχές 18ου αι.), του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (πόλος, αρ. ευρ. 1063, Σίφνος, επιτραχήλιο, αρ. ευρ. 1398, Νάξος, 18ος-19ος αι.) και του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος (φελόνια, 1976.7.40 και 2009.6.812, Κρήτη, τέλη 18ου αι.).

9. Βλ. D. Miller, «Artifacts and the Meaning of Things», στο T. Ingold (εκδ.), *Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life*, Routledge, London 1994, σ. 396-419, I. Woodward, *Understanding Material Culture*, Sage Publications, London 2007. Για τον ορισμό της υλικότητας, βλ. S. Dudley, «Museum Materialities: Objects, Sense and Feeling», στο S. Dudley (εκδ.), *Museum Materialities: Objects, Engagements, Interpretations*, Routledge, London 2010, σ. 7, όπου δίνεται η ερμηνεία του όρου.

10. A. Appadurai (εκδ.), *The Social Life of Things*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, I. Kopytoff, «The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process», στο A. Appadurai (εκδ.), ό.π., σ. 64-91. Ως παράδειγμα «βιογραφικής» προσέγγισης των αντικειμένων στην ελληνική βιβλιογραφία, βλ. Β. Σκιαδά, «Πολιτισμική αλλαγή και υλικός πολιτισμός. Η κοινωνική ιστορία της «κολαΐνας» στην Όλυμπο Καρπάθου», *Εθνολογία* 1 (1993), σ. 85-116.

11. D. Hicks, «The Material-Cultural Turn: Event and Effect», στο D. Hicks – M.C. Beaudry (εκδ.), *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, Oxford University Press, Oxford 2010, σ. 25-98.

12. Πρβλ. I. Hodder (εκδ.), *The Archaeology of Contextual Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, σ. 1.

13. Για τη συγκρότηση της ενδυματολογικής συλλογής του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας, βλ. Ν. Μαχά-Μπιζούμη, «Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 177-188, και της ίδιας, «Η ιματιοθήκη του Λυκείου των Ελληνίδων (1911-2000). Ιστορική προσέγγιση στον τρόπο συγκρότησης και διαχείρισης μιας ενδυματολογικής συλλογής», στο Ε. Αβδελά (επιμ.), *Το Λύκειον των Ελληνίδων, 100 χρόνια*, Αθήνα 2010, σ. 193-231.

14. Για το φελόνιο, βλ. Μ. Θεοχάρη, *Εκκλησιαστικά χρυσοκέντητα*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σ. 17-18, και Ε. Βλαχοπούλου-Καραμπίνα, «Άμφια ιερατικά», στο Λ. Χατζο-

συλλογή¹⁵ του και για τον τρόπο απόκτησής του (δωρεά ή αγορά). Κατά συνέπεια, δεν έχουμε καταγεγραμμένη πληροφορία για το αντικείμενο, ούτε στοιχεία για τον τελευταίο στη σειρά κάτοχό του. Το φελόνιο εντάχθηκε στην ενδυματολογική συλλογή του Μουσείου χωρίς τεκμηρίωση¹⁶, χωρίς δηλαδή να έχει γίνει «συγκέντρωση και καταγραφή πληροφοριών σχετικά με το αντικείμενο, το ιστορικό του, τους συσχετισμούς και τις διαδικασίες στις οποίες υποβάλλεται»¹⁷. Αποτελεί μοναδικό κομμάτι, καθώς δεν υπάρχουν άλλα παρόμοια στη συγκεκριμένη συλλογή. Το 2007 συμπεριλήφθηκε στα κομμάτια της συλλογής που ψηφιοποιήθηκαν¹⁸.

α. Τα τεχνικά του χαρακτηριστικά: Μορφή, κοπή, διακόσμηση

Το ελλειψοειδούς σχήματος (κοντό μπροστά και μακρύ πίσω) φελόνιο είναι διαμορφωμένο από τη συρραφή δεκατεσσάρων λινοβάμβακων κομματιών διαφορετικών διαστάσεων, γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι προέρχεται από μεταποίηση υφάσματος. Είναι

πούλου (επιμ.), *Τα άμφια της Ελληνορθόδοξου Εκκλησίας*, Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα 2012, σ. 68.

15. Για το θέμα της ένταξης ενός αντικειμένου σε μια μουσειακή συλλογή, βλ. ενδεικτικά S. M. Pearce, *Μουσεία, αντικείμενα και συλλογές*, Εκδ. Βάνιας, Αθήνα 2002, Α. Μπούνια, «Μουσεία και αντικείμενα: «Κατασκευάζοντας» τον κόσμο», στο Δ. Παπαγεωργίου – Ν. Μπουμπάρη – Ε. Μυριβήλη (επιμ.), *Πολιτιστική αναπαράσταση*, Αθήνα 2006, σ. 141-164, και Α. Μπούνια – Ν. Νικονάνου, «Αντικείμενα και Μουσεία: Ζητήματα εμπειρίας, ερμηνείας και επικοινωνίας», στο Ν. Νικονάνου – Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Ερμηνείες και εμπειρίες του παρελθόντος*, Αθήνα 2008, σ. 69-101. Βλ. επίσης Ph. Blom, *To Have and to Hold: An Intimate History of Collectors and Collecting*, The Overlook Press, Woodstock & New York 2003. Για τη διαχείριση των μουσειακών συλλογών, βλ. M. Case (εκδ.), *Registrars on Record: Essays on Museum Collections Management*, American Association of Museums, Washington, D.C. 1988, A. Fahy, *Collections Management*, Routledge, London 1995, S. Hillhouse, *Collections Management: A Practical Guide*, Collections Trust Cambridge, London 2009, B. Lord & G. Dexter Lord, *The Manual of Museum Management*, The Stationery Office, London 1997, F. Matassa, *Museum Collections Management: A Handbook*, Facet Publishing, London 2011, J. Simmons, *Things Great and Small. Collections Management Policies*, American Association of Museums, Washington D.C. 2006.

16. Για τα προβλήματα στην ταξινόμηση των μουσειακών αντικειμένων που προέρχονται από την ελλιπή τεκμηρίωσή τους, βλ. Π. Θεολόγη-Γκούτη, «Η μουσειακή τεκμηρίωση στο σύγχρονο λαογραφικό μουσείο», στο Φ. Λέκκα και Π. Κομπορόζος (επιμ.), *Προσεγγίσεις στην πολιτισμική ιστορία και στον μουσειακό ορίζοντα μιας ημιορεινής θεσσαλικής κοινότητας: Πορτίτσα*, Αθήνα, σ. 257-268.

17. Ε. Πατσατζή, «Μουσειακή τεκμηρίωση και ο κύκλος της διαχείρισης των συλλογών», *Εντοπία*, http://www.entopia.org/entopia/site/Home/t_docpage?doc=/Documents/Reviews/mouseiakhtekmhriosh&topic=t_S. Βλ. και ICOM-CIDOC – The International Committee for Documentation / International Council of Museums: <http://www.cidoc.icom.org>. Για το ίδιο θέμα, βλ. και Ι. Διονυσιάδου, «Πολιτισμική τεκμηρίωση», στο *Μίτος-Θέματα Υλικού Πολιτισμού και Πληροφορικής* 1 (1993), σ. 4, και Π. Θεολόγη-Γκούτη, «Τα βασικά διεθνή πρότυπα δεδομένων για την τεκμηρίωση των λαογραφικών αντικειμένων», στο ICOM-CIDOC 1998, *Εγχειρίδιο για την τεκμηρίωση των λαογραφικών συλλογών*, Ελληνικό Τμήμα του ICOM, Αθήνα 1998, σ. 14-19. Της ίδιας, «Η τεκμηρίωση των λαογραφικών και εθνογραφικών συλλογών», *Εθνογραφικά* 12-13 (2003), σ. 133-140. Για τη σημασία της τεκμηρίωσης στην ξένη βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά S.A. Holm, *Facts & Artefacts: How to Document a Museum Collection*, Museum Documentation Association, Cambridge 1982. Του ίδιου, *Cataloguing Made Easy. How to Catalogue your Collections*, Museum Documentation Association, Cambridge 2002.

18. Βλ. την ψηφιοποιημένη συλλογή του Λυκείου των Ελληνίδων στο διαδικτυακό τόπο: http://www.lykeionellinidon.gr/portal/View_object.aspx?id=13618&lang=gr.

38| κατακόρυφα ανοιχτό μπροστά και διακοσμημένο με χρυσοϋφασμένο ιερατικό σιρίτι στον γύρο του λαιμού, στο κατακόρυφο άνοιγμα και ολόγυρα στη βάση του. Το συνολικό του μήκος είναι 1,30 μ. Το κεντρικό ενιαίο φύλλο της πλάτης, ύψους 1 μ., όσο και τα δύο ισούψη πλαϊνά φύλλα μαρτυρούν ότι η διαμόρφωση του φελόνιου προήλθε από ύφασμα μήκους 1 μ.

Η τεχνική του κεντήματος είναι γραφή σε τελάρο, δουλεμένη με πολύχρωμα μετάξια και με πλήθος βελονιών. Βασικά εναλλασσόμενα μοτίβα είναι η γοργόνα με τη διχαλωτή άνθινη ουρά¹⁹ (εικ. 2) και ο δικέφαλος αετός²⁰ (εικ. 3), με το καθένα από αυτά να πατά σε ολάνθιστη γλάστρα. Από τους βραχίονες της γοργόνας και από τα φτερά του δικέφαλου αετού ξεκινούν μεγάλα κυκλικά σχήματα με διπλό περίγραμμα που καταλήγουν σε κεφάλι φιδιού, στολισμένου με τρία λουλούδια, δύο γαρύφαλλα και έναν ήλιο²¹. Σε τρία σημεία του φελόνιου η δίκλινη γοργόνα παρουσιάζεται δίσωμη, με δύο μεσόκορμα γυμνές γυναικείες φιγούρες ενωμένες μεταξύ τους στην ωμοπλάτη, έχοντας κοινό το κάτω τμήμα του σώματός τους. Στη διακόσμηση κυριαρχούν τα νατουραλιστικά στοιχεία, με έναν ολόκληρο κόσμο θαυμαστής ανθοφορίας να αποτυπώνεται με ζωηρόχρωμες κλωστές. Το θέμα της διακόσμησης αναπτύσσεται με τον ιδιότυπο τρόπο των κρητικών κεντημάτων, με βάση τον οποίο κυριαρχεί η συνεχής εναλλαγή δύο συνθέσεων. Η διακόσμηση του κεντρικού ενιαίου φύλλου της πλάτης βασίζεται στη συμμετρική παράθεση στοιχείων τοποθετημένων το ένα πάνω στο άλλο σε κατακόρυφους άξονες (en candelabre) παραγεμισμένων με διάφορα παραπληρωματικά στοιχεία (αίγαγροι, πουλιά, σκαλόρνια, πέρδικες, όρνια και άλλα μικρά ζώα σε μικρή διάσταση), ως έκφραση του φόβου του κενού (horror vacui). Ο συγκεκριμένος τρόπος διευθέτησης αντιγράφει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η διακόσμηση σε ευρωπαϊκές δαντέλες²² και υφάσματα του 16ου και 17ου αιώνα²³. Ο άξονας συμμετρίας της διακόσμησης δεν συνεχίζεται κάτω από τη βάση των τριών ισούψων φύλλων της πλάτης του φελόνιου, στο σημείο δηλαδή που γίνεται η ένωση με τα μικρότερα κομμάτια που σχηματοποιούν το κάτω τμήμα του αμφίου. Ωστόσο, και σ' αυτά τα κομμάτια κυριαρχούν τα δύο βασικά μοτίβα διακόσμησης και ακολουθείται ο τρόπος οργάνωσης των προαναφερόμενων δευτερευόντων μοτίβων.

---

19. Για τον εικονογραφικό τύπο της γοργόνας στην κεντητική της Κρήτης, βλ. Ν. Μαχά-Μπιζούμη, «Φελόνιο διαμορφωμένο από στολιστικό κέντημα κρητικής κεντητικής τέχνης (18ος αι.). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας των κεντητών υφασμάτων», στο Μ.Γ. Βαρβούνη και Π. Τζουμέρκα (επιμ.), *Αλεξανδρινός Αμνητός. Αφιέρωμα στη μνήμη του Ι.Μ. Χατζηφώτη*, Β', Αλεξάνδρεια 2009, σ. 261-263.

20. Για τον εικονογραφικό τύπο του δικέφαλου αετού στην κεντητική τέχνη της Κρήτης, βλ. Μαχά-Μπιζούμη, ό.π., σ. 263.

21. Βλ. Π. Ζώρα, «Συμβολική και σημειωτική προσέγγιση της ελληνικής λαϊκής τέχνης», *Λαογραφία* 36 (1993), σημ. 106.

22. Γ. Σπαντιδάκη, «Η δαντέλα, ένα δώρο της Αναγέννησης», *Ενδυματολογικά* 1 (2000), σ. 226. Πρβλ. Μαχά-Μπιζούμη, ό.π., σ. 251. Για το θέμα αυτό, βλ. επίσης P. Johnstone, «Crete», *A guide to Greek Island Embroidery*, London 1972, σ. 28, J. Trilling, «Styles and Motifs of Greek Island Embroidery», *Aegean Crossroads*, The Textile Museum, Washington 1983, σ. 28, R. Taylor, «Crete», *Embroidery of the Greek Islands*, New York-London 1998, σ. 112, S.B. Krody, «Two Tailed Mermaids», *Embroidery of the Greek Islands and Epirus Region. Harpies, Mermaids, and Tulips*, The Textile Museum, Washington 2006, σ. 19-20.

23. Μαχά-Μπιζούμη, ό.π., σ. 252.

Εικ. 1. Φελόνιο από κοσμικό κέντημα, πιθανόν κλινοσκεπάσμα, Κρήτη, 18ος αι. © Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας, Αθήνα.

Στην επιφάνεια του κεντήματος διακρίνονται τρία στοιχεία –συνδυασμός πολλαπλών βελονιών²⁴ και ποικιλία των διακοσμητικών θεμάτων και χρωμάτων– τα οποία χαρακτηρίζουν την ιδιοπροσωπία της κρητικής κεντητικής τέχνης²⁵. Επομένως, το κέντημα είναι δημιούργημα της τοπικής κεντητικής παραγωγής.

Η μέχρι σήμερα έρευνα έχει αποδείξει ότι υπάρχει ομοιογένεια ύφους²⁶ στην τεχνοτροπία και στην τυπολογία της διακόσμησης των κεντημάτων που κοσμούν τους νυφικούς/γιορτινούς ποδόγυρους των κρητικών φουστανιών²⁷ και των κεντημάτων για τον στολισμό του σπιτιού, όπως είναι οι κουρτίνες και τα κλινοσκεπάσματα. Αυτό, από μόνο του, δημιουργεί πρόβλημα στο να προσδιορίσουμε την αρχική χρηστική λειτουργία του υφάσματος. Ωστόσο, η χρήση των ενιαίων κομματιών, ύφους 1 μ., μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι η αρχική λειτουργία του υφάσματος δεν είχε να κάνει με τον στολισμό ενός γυναικείου ενδύματος, λαμβάνοντας υπόψη ότι το μήκος του διακοσμημένου ποδόγυρου δεν ξεπερνούσε τα 70 εκ.²⁸, με βάση τουλάχιστον τα σωζόμενα δείγματα φουστανιών σε μουσειακές συλλογές²⁹. Κατά συνέπεια, το ύφασμα που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του φελόνιου είναι πολύ πιθανόν να προέρχεται από

24. Ε. Φραγκάκι, *Από την κεντητική στην Κρήτη*, Αθήνα 1979, σ. 24-28.

25. L. Bellinger, «Κρητικά κεντήματα της συλλογής του “Μουσείου Υφαντών” της Ουάσινγκτον», *Κρητικά Χρονικά* 4 (1950), σ. 264-267.

26. Μαχά-Μπιζούμη, «Φελόνιο...», ό.π., σ. 252, σημ. 17.

27. Ειδικότερα για τη γυναικεία κρητική ενδυμασία, βλ. Ε. Φραγκάκι, *Η λαϊκή τέχνη της Κρήτης. Η γυναικεία φορεσιά*, Αθήνα 1960, και Ε. Τσενόγλου, «Οι φορεσιές της Κρήτης», *Ενδυματολογικά* 1 (2000), σ. 170-184. Στο λευκό πολύπτυχο φουστάνι της κρητικής ενδυμασίας αναγνωρίζει κανείς την επίδραση της βενετσιάνικης μόδας του 15ου και 16ου αιώνα. Βλ. Ν. Μαχά-Μπιζούμη, *Τα πτυχωτά «φουστάνια» της Χίου (16ος αι. - αρχές 20ού αι.)*. Πολυτυπία και παραλλαγές. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας των ενδυματολογικών συστημάτων του Αιγαίου, διδ. διατριβή, Κομοτηνή 2011, σ. 61-62. Πρβλ. και Αικ. Μυλοποταμιτάκη, «Η ενδυμασία των Κρητικών στην περίοδο της Βενετοκρατίας (1211-1669)», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 8 (2002), σ. 21-26.

28. Taylor, «Crete», *Embroidery...*, ό.π., σ. 110.

29. Μαχά-Μπιζούμη, ό.π., σ. 251, σημ. 11.

β. Νυφικό κλινοσκέπασμα Κρήτη, 18ος αιώνας

Τα αντικείμενα, όπως και το φελόνιο, λειτουργούν ως μνημονικά ίχνη³¹, ως «ίχνη για ζωές, αποφάσεις και σχέδια»³². Ωστόσο, η ορατή επιφάνεια ενός αντικειμένου δεν μπορεί από μόνη της να αφηγηθεί την πολυπλοκότητα των αόρατων δομών και σχέσεων που συνέβαλαν στη δημιουργία του³³. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο επιβάλλεται η άμεση σύνδεσή του με το κοινωνικό, ιστορικό, οικονομικό και ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο του παρελθόντος από το οποίο προέρχεται³⁴.

Τα τεχνικά χαρακτηριστικά του φελόνιου οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ιερατικό ένδυμα που έχει κατασκευαστεί από μεταποίηση κλινοσκεπάσματος. Το συγκεκριμένο κέντημα αποτελεί ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα κρητικής κεντητικής τέχνης με προορισμό τον στολισμό του σπιτιού³⁵. Εντάσσεται στα κεντήματα για το νυφικό κρεβάτι που συναντάμε και στα νησιά του Αιγαίου³⁶. Σύμφωνα με τον Α. Δεληβορριά, κάθε νησί πρέπει να είχε το δικό του σύστημα για τον στολισμό του κρεβατιού³⁷, το οποίο θα συμπλήρωναν σεβτόνια, μαξιλάρια, κρεβατόγυροι, κλινοσκεπάσματα και πετσέτες. Ως έργο γυναικείων χεριών, απόλυτα συνδεδεμένο με την προίκα, λειτουργεί και ως τεκμήριο της ικανότητας και της επι-

Εικ. 2. Το μοτίβο της δίκλωνης γοργόνας με τις άνθινες ουρές.
© Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας, Αθήνα.

30. Μαχά-Μπιζούμη, ό. π., σ. 259-260.

31. Πρβλ. S. Crane, «The Conundrum of Ephemerality: Time, Memory and Museums», στο Sh. MacDonald (εκδ.), *A Companion to Museum Studies*, Oxford 2006, σ. 98-108.

32. G. Kavanagh, *Dream Spaces – Memory and the Museum*, Leicester University Press, London-New York 2000, σ. 13.

33. Πρβλ. Ειρ. Νάκου, *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*, Τετράδια 19, Νήσος, Αθήνα 2009, σ. 32.

34. M.O. Jones, «Why Take a Behavioral Approach to Folk Objects», στο S. Lubar – W. D. Kingery (εκδ.), *History from Things: Essays on Material Culture*, Smithsonian Institution Press, Washington DC 1993, σ. 182.

35. Στη συλλογή του Μουσείου Μπενάκη φυλάσσεται ένα κλινοσκέπασμα (ΕΕ 32646, δωρεά Christopher Tower, Κρήτη, δεύτερο μισό 18ου αι.).

36. Βλ. Ν. Μαχά-Μπιζούμη, «Η ελληνική κεντητική τέχνη (β' μισό 17ου αι. - αρχές 20ού αι.): Μια απόπειρα "ανάγνωσης" των ιστοριών που αφηγούνται τα δημιουργήματά της», στο Μ.Γ. Βαρβούνης – Μ.Γ. Σέργης, *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές, Α'*, Εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 2012, σ. 956.

37. Α. Δεληβορριάς, «Τα κωδικά μηνύματα της κεντητικής ως απόσταγμα αισθαντικότητας και αποτυπώματα ευαισθησίας», στο *Το Αιγαίο*, Εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1952, σ. 295.

Εικ. 3. Το μοτίβο του δικέφαλου αετού. © Μουσείο Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας, Αθήνα.

δεξιότητας της κεντήστρας, αποτελώντας ταυτόχρονα και ένα ισχυρό όπλο διαπραγμάτευσης κατά την αναζήτηση γαμπρού.

Η τυπολογία των διακοσμητικών θεμάτων, που χαρακτηρίζουν το τοπικό κεντητικό μοντέλο, λειτουργεί ως μαρτυρία του στενού δεσμού της Κρήτης με τη Βενετία, εξαιτίας της μακράς διάρκειας βενετικής κυριαρχίας (1204-1669) στο νησί³⁸. Πρόκειται για ένα μοντέλο στο οποίο έχει εγγραφεί η θεματολογική παρακαταθήκη των ευρωπαϊκών υφασμάτων και των δαντελών, κυρίως του 16ου και

17ου αιώνα³⁹, που μέσω των θαλάσσιων δρόμων έφτασαν στην Κρήτη. Επισημαίνεται ότι αυτή η παρακαταθήκη παραμένει ισχυρή και στα τοπικά δείγματα κεντητικής του 18ου αιώνα, όταν πια η επίδραση της Βενετίας ήταν ανύπαρκτη. Παράλληλα, στη διαμόρφωση της κρητικής μεταβυζαντινής τέχνης συνέβαλε αποφασιστικά και η βαθιά χαραγμένη βυζαντινή παράδοση σε συνδυασμό με την επίδραση της ανατολικής τέχνης, με τη λατρεία του φυτικού στοιχείου και την έντονη παρουσία του λουλουδιού⁴⁰.

γ. Από το κλινοσκέπασμα στο φελόνιο και από το φελόνιο στο μουσειακό αντικείμενο

Το κλινοσκέπασμα με το κρητικό κέντημα του 18ου αιώνα, στον κύκλο της ζωής του, γίνεται αντικείμενο «συμβολικής ανταλλαγής»⁴¹ εξαιτίας της σχέσης του με τον άνθρωπο⁴², αλλά και των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ανθρώπους και στο θείο με σημείο αναφοράς αυτό, όπως εύστοχα παρατηρεί η μουσειολόγος S. Pearce⁴³.

Το φελόνιο της συλλογής του Μουσείου Ιστορίας της Ελληνικής Ενδυμασίας είναι ένα αντικείμενο που εκτροχιάστηκε από την αρχική του λειτουργική χρήση σε κάποια ιστορική στιγμή της

38. Χ. Μαλτέζου, «Η Κρήτη κατά τη βενετοκρατία (1211-1669)», στο Ν. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, Β', Κρήτη 1988, σ. 107-161.

39. Βλ. ενδεικτικά G.A. Tagliente, *Esemplario nuovo che insegna a le donne a ouscire, a raccamare et a disegnar a cisscuno: Et anchora e di grande utilità ad ogni artista per esser il disegno a ogniuno*, Venice 1531. M. Pagan, *L' onesto essemplio del virtuoso desiderio... punti tagliati a fogliami*, Venice 1550, G. Ostaus, *La verra perfettione del disegno di varie forti di recami et di cucire punti a fogliami punti... altra arte che dia opera a disegni*, Venice 1567.

40. Μαχά-Μπιζούμη, «Φελόνιο», ό.π., σελ. 264.

41. R. Harré, «Material Objects in Social Worlds», *Theory, Culture & Society* 19: 5/6 (2002), σ. 32.

42. D. Miller & C. Tilley, «Editorial», *Journal of Material Culture* 1: 1 (1996), σ. 5-14.

43. Pearce, ό.π.

42 | ζωής του. Δεν γνωρίζουμε αν, στην ενσωμάτωσή του στη συγκεκριμένη μουσειακή συλλογή, κυρίαρχο ρόλο έπαιξε η «αισθητική του αξία» ως κεντήματος ή η «αξία του» ως ιστορικά πολύσημου έργου⁴⁴.

Ως φορέας πολλαπλών νοημάτων αφηγείται⁴⁵ με τον σιωπηλό βιογραφικό του λόγο τις διαφορετικές του λειτουργικές και συμβολικές χρήσεις στον κύκλο της ζωής του:

- Ξεκινά τη ζωή του ως έργο γυναικείων χεριών, με αρχικό προορισμό τον στολισμό του νυφικού κρεβατιού.
- Στο πέρασμα του χρόνου το ίδιο αντικείμενο (κλινοσκέπασμα) αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο και χρήση, όταν δωρίζεται στην εκκλησία, μεταποιείται και μετατρέπεται από κοσμικό σε ιερατικό ένδυμα.
- Στην πορεία της ιστορικής του διαδρομής, χάνοντας και τη δεύτερη λειτουργική και συμβολική του αξία, εντάσσεται σε μια μουσειακή συλλογή ως μουσειακό αντικείμενο, αποκτώντας νέο αξιακό και συμβολικό περιεχόμενο.

Το πέρασμα από τη μια ιδιότητα στην άλλη φωτίζει – όσο είναι δυνατόν – και τις ψυχολογικές διαδικασίες που οδήγησαν στην παραγωγή αυτού του κεντήματος και στις πολλαπλές του χρήσεις:

- Η κατασκευή του σηματοδοτεί την προσμονή που υπόσχεται η γαμήλια ολοκλήρωση.
- Η δωρεά του στην εκκλησία το καθιστά «μέσο» για τη σωτηρία της ψυχής.
- Η ενσωμάτωσή του σε μια μουσειακή συλλογή δηλώνει διπλή πρόθεση: κατ' αρχήν εκφράζεται ως επιθυμία του συλλέκτη να το διατηρήσει και να το προσφέρει (είτε ως δωρεά είτε προς πώληση) σε ένα μουσείο, και κατά δεύτερον ως επιθυμία του μουσείου να το παραλάβει και να το εντάξει στις συλλογές του⁴⁶.

Η παραπάνω πολλαπλή νοηματοδότηση του κοσμικού κεντήματος του φελόνιου καταδεικνύει ότι τα αντικείμενα, μέσα από τις πολλαπλές διαδρομές τους και τις σχέσεις τους με τον άνθρωπο, επαναπροσδιορίζονται πολιτισμικά «εγγράφοντας» στην υλική τους ζωή πολλαπλές πραγματικότητες, σε μια διαρκή κίνηση εξέλιξης⁴⁷.

Νάντια Μαχά-Μπιζούμη
Επ. Καθηγήτρια Λαογραφίας ΔΠΘ
nantia.macha@gmail.com

---

44. I. Hodder, *The Meanings of Things. Material Culture and Symbolic Expressions*, London 1991.

45. Για τις σημειολογικές προσεγγίσεις του ενδύματος, βλ. Ε. Πετρίδου, «Ένδυμα και υλικός πολιτισμός: Από τη σημειολογία στη δράση», στο Ε. Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Αθήνα 2012, σ. 359-364.

46. Pearce, ό.π., σ. 24.

47. Βλ. σχετικά, W.G. Stocking (εκδ.), *Objects and Others: Essays on Museums and Material Culture*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985.